

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.113.1-119:821.133.1(493)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-2/38>**Курганська А. Р.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОСМОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В МІФОПОЕТИЧНОМУ ПРОСТОРИ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ А. МОКЕЛЯ

У статті досліджується поетична конфігурація міфопростору франкомовних збірок бельгійського поета й теоретика символізму А. Мокеля шляхом аналізу таких когнітивних елементів і конститuantів тексту як концепти, словесні поетичні образи та архетипи. Характерною особливістю творчості А. Мокеля є його специфічне відчуття простору, що проєктується на його поетичну творчість. Збірки автора «Clartés» (1901), «La Flamme stérile» (1923) та «La Flamme immortelle, la tragédie sentimentale» (1924) відбивають авторське розуміння хронотопу в аспекті часу і простору, а образи елементів природи й особливо природних стихій моделюють міфопоетичний хронотоп. Особливу увагу зосереджено на семантиці архетипів природних стихій (ВОДИ, ВОГНЮ, ЗЕМЛІ та ПОВІТРЯ), що з давніх часів виступали основним засобом класифікації й опису світу та лягли в основу вироблення первісних логічних категорій і понятійних констант. У текстах А. Мокеля ці архетипи актуалізують концептосферу ПРИРОДА, яка втілює образний аспект збірок, а також корелює з концепцією міфологічного циклічного часу (М. Еліаде), а міфопоетичні мегаконцепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ структурують цей образний світ, піддаючи образи збірок позитивній або негативній конотації. У результаті аналізу семантики образів, в основі яких лежать архетипи першостихій і дієсхем, утворених у результаті їх взаємодії, засвідчено функціонування таких когнітивних схем у текстах А. Мокеля як СТИХІЯ = НОСІЙ САКРАЛЬНОЇ ЕНЕРГІЇ, СТИХІЯ = ТРАНСФОРМАЦІЯ та СТИХІЯ = КОНФІГУРАТОР ПРОСТОРУ. У статті постулюється ідея про архетип як універсальну структуру, що закладена в глибинах людської колективної свідомості й виражається саме в словесній творчості та іманентно функціонує в мовному коді, актуалізуючи міфопоетичний субстрат у кожному тексті.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, образ, архетип, міф, першостихій, хронотоп, бельгійський символізм.

Постановка проблеми. Мовно-кодове представлення уявлень про стихії в текстах різних жанрів та епох віддзеркалює специфіку людського мислення при відображенні космологічних явищ. Базовими конститuantами тексту можна вважати концепти й ідеологічні концепти [10; 26], що маніфестують, реалізуються в художніх поетичних образах [16; 17], та архетипи, що є структурно-семантичним ядром словесних поетичних образів [15; 18; 27; 28] і через свою універсальність та інваріативність [5; 8; 29] актуалізують міфопоетичний субстрат у поетичних текстах. Особливо цікавими для дослідження семантики міфу як субстрату художнього тексту видаються інваріантні космологічні метаобрази, зокрема метаобрази природних стихій (ВОДИ, ВОГНЮ, ЗЕМЛІ та ПОВІТРЯ) як утворення, які архаїчна

людина відкрила для себе та піддала осмисленню першими. Збірки бельгійського поета «Clartés» (1901) [32], «La Flamme stérile» (1923) [33] та «La Flamme immortelle, la tragédie sentimentale» (1924) [34] становлять неабиякий інтерес у плані авторської концептуалізації символічних засад знакоутворення й образотворення, адже письменник активно використовує міфопоетичні образи та мотиви в парадигмі своїх творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образи й картини світу, що віддзеркалюють бажані для користувача мовного коду станів речей у ньому, значною мірою зумовлені змістом ірраціональних аксіом (базових концептів людської свідомості). Серед таких повторюваних інваріантних одиниць на особливу увагу заслуговують дослідження із семіотики архаїчних текстів, запропоновані

В. Топоровим [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24], які потверджують існування в індоєвропейській мовній традиції набору сталих концептів, чие коріння сягає ще найдавніших епох. Істотним переломом у сприйнятті й зображенні простору В. Топоров уважає перехід від палеоліту до неоліту [18; 21]. Саме в цей період надважливою частиною зображення стає простір, набуваючи певних знакових властивостей. За твердженням Є. Мелетинського [15], В. Топорова та В. Іванова [9], категоризація світу свідомістю архаїчної людини «відповідає просторово-чуттєвій орієнтації людини» [15, с. 229–230]. Для моделювання міфологічного хронотопу В. Топоровим запропонована універсальна прототипова матриця Світового дерева, що дає змогу «звести воєдино загальні бінарні смислові протиставлення» й тим самим «установити між членами цих пар відносини еквівалентності і створити перший достовірний універсальний знаковий комплекс» [20, с. 325]. Крона забезпечує зв'язок із програмою ВЕРХ-НЕБО та актуалізує домен САКРАЛЬНЕ. Коріння втілюється в архетипних поняттях НИЗ-ЗЕМЛЯ й актуалізує домен ПОТОЙБІЧЧЯ, а стовбур дає змогу їх поєднати та включити до синергетичних відносин у межах різних сценаріїв та актуалізує програму ПРОФАННЕ (земне). Отже, виникає трихотомічна просторова структурна схема Космосу. Вербалізація взаємодії суб'єкта з певним сегментом хронотопу також здійснює відсилку до концепту ЧАС. Згідно з концепцією В. Топорова, з горизонтальної площини Світового дерева розвинувся поділ на чотири сторони світу, де ПІВДЕНЬ і СХІД, звідки сходить СОНЦЕ, маркувалися позитивно, а ПІВНІЧ і ЗАХІД, де сонце заходить – негативно, адже це свідчить про завершення часового циклу, тобто СМЕРТЬ. По горизонталі також з'являються поняття чотирьох пір року: ЗИМА, ВЕСНА, ЛІТО, ОСІНЬ, і поділ дня на РАНОК, ДЕНЬ, ВЕЧІР, НІЧ, до яких сходить й інтуїція часових інтервалів. Важливо відзначити, що параметр ЧАС у контексті здійснюваного підходу розглядається як релятивний показник динамічності систем, а не лінійної послідовності явищ (принцип ЦИКЛІЧНОСТІ), згідно з М. Еліаде [30; 31], що являє собою характерну особливість міфологічного часу.

Постановка завдання. Метою дослідження вважаємо аналіз семантики архетипних метаобразів першостихій у текстах А. Мокеля та їх ролі в процесі моделювання міфопоетичного простору збірок автора.

Виклад основного матеріалу. Характерною особливістю творчості А. Мокеля є його спе-

цифічне відчуття простору, що проектується на його поетичну творчість. Структурно-семантичну роль у текстах письменника відіграють архетипи першостихій (ВОГОНЬ, ВОДА, ВІТЕР, ЗЕМЛЯ), що актуалізують концептосферу ПРИРОДА, яка втілює образний аспект збірок автора, а мегаконцепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ структурують цей образний світ. Важливо, що осмислення простору письменником значно еволюціонує та поглиблюється. Так, у збірці «Сяйва» [32] ключовим структурним елементом в організації міфопростору тексту є архетип ЗЕМЛЯ та вербалізований метаобраз «ліс», де розгортаються основні сценарії збірки. Автор не виходить за межі цього міфопростору й утілює космогонічні сценарії, описуючи цикл буття природи. У збірках «Вогонь безсмертний» [34] та «Вогонь зникомий» [33] постає декілька образних просторів, у яких розгортаються різні сценарії: «дикий ліс», «освоєний ліс», «сад», «парк», «долина» й навіть водоймища («океан», «море», «ріка», «озеро»), семантика образів значно ускладнюється та поглиблюється. Активно діють й архетипи першостихій, виконуючи кожен свою креаційну функцію.

Просторовий аспект поезій автора можна поділити на дві сфери буття: ПРОФАННЕ та САКРАЛЬНЕ. До профанної концептосфери належить архетип ЗЕМЛЯ, а до сакральної – ВОГОНЬ, ВІТЕР і ВОДА. Архетип ЗЕМЛЯ [27] продовжує функціонувати в ролі ключового просторового знака. Земля постає як основа Космосу та вмістилище космологічних елементів, що підкреслює її надважливе значення для просторової організації збірок. Первісна матерія як пасивне начало впорядковується і структурує простір буття: осмислюється в термінах концептуальної метафори [14] ЗЕМЛЯ = КОНТЕЙНЕР. Так, зокрема, метаобрази «ліс», «сад», «парк», «долина» є різними локусами, у яких розгортаються певні сценарії, а образний простір «ліс» є великим неосвяжним простором, метафорою самого ЖИТТЯ. Автором уводиться магістральна концептуальна схема ЖИТТЯ = КОНТЕЙНЕР, де символічно зливаються всі позитивно та негативно марковані елементи й феномени Всесвіту та навіть проглядається певний синкретизм в осмисленні феноменів буття (ЖИТТЯ-СМЕРТЬ, РАДІСТЬ-СТРАЖДАННЯ тощо). Архетип ЗЕМЛЯ засвідчує типологічну близькість вербалізованих уявлень про ЗЕМЛЮ й орієнтаційне направлення НИЗ (профанне), актуалізуючись переважно в горизонтальному вимірі. Автор також наголошує на властивості саме метаобразу ЗЕМЛЯ для втілення

дієсхеми «вічного повернення» [31], що актуалізує концепт ЧАС. Відчуття часу в збірках письменника значно ускладнене, з огляду на оніричні мотиви та мотиви візії. Концепт ЧАС осмислюється як поступовий РУХ ЖИТТЯ, елементи Космосу осмислюються в їх становленні. Тим самим у збірках А. Мокеля актуалізується й ідеологічний концепт РУХ = ЖИТТЯ [26].

Письменник концептуалізує метаобраз НЕБО як «верхні води» («Tu m'as fui. Mais mon cœur ne pouvait t'oublier // toi qui fais retentir de ta marche les mondes // Ton souvenir émeut la rumeur des balliers // ô déesse des Hautes Ondes. // et renouvelle scs vastes ondes // comme roule l'écho des torrents aux glaciers» [33, с. 47]). У збірці «Сяйва» ВОДА постає енергією трансформації, що оживляє застиглий зимовий ліс, розливаючись і наповнюючи життям символічно мертвий простір, еволюціонуючи в часовому плані (зима – весна – літо) [12; 13].

Важливим у концептуально-образному просторі виявляється архетип ВІТЕР [25], що постає динамічною характеристикою складників образного світу збірки. Саме архетип ВІТЕР є енергією, направленою вгору та сходячою згори, «архетипом підйому» (за Г. Башляром [1; 2; 3]), тобто повітря вказує на орієнтаційний вектор ВЕРХ і забезпечує зв'язок між простором, ним заповненим, і БОЖЕСТВОМ («souffles des dieux, songes sans prix» [34, с. 19]). З архетипом ВІТЕР тісно пов'язаний процес оновлення природи, адже саме вітер уможливило зміну, трансформацію та оновлення. Із цим архетипом пов'язаний поетичний розквіт пейзажу збірок: на «світанку», що знаменує початок, природа наповнюється «ароматом», який приносить «вітер» («L'aube a rempli les deux d'un ineffable arôme. // Atteste la clarté des mourantes étoiles; // découvre de tes mains l'ombre évasive qui se voile, // pénètre son front de fantôme» [32, с. 55]) – актуалізація концептосфери ВЕСНА. Повітря вказує на орієнтаційний вектор ВЕРХ і забезпечує зв'язок між простором ним заповненим, і БОЖЕСТВОМ – взаємодія із сакральною

сферою, що втілює концептуальну схему ВІТЕР = НОСІЙ САКРАЛЬНОЇ ЕНЕРГІЇ.

Міфологічний архетип ВОГОНЬ [28], вербалізуючись в образі сонця та похідних образах, актуалізується в образах небесних тіл і добового поділу: образи «ранок», «світанок», «день» і їх символічною смертю («ніч»). Важливо, що зміна відбувається циклічно. Метаобрази «світло» та «день» осмислюються автором переважно позитивно, але водночас, зазначається, що породжує їх саме НІЧ. Тим часом у збірці «Сяйва» поява ВОГНЮ знаменує ідейний перехід до ВЕСНИ і ЖИТТЯ – становлення Космосу. У збірці яскраво простежується ідея ЦИКЛІЧНОСТІ природного ритму від ЗИМИ-СМЕРТІ до ВЕСНИ-ВОСКРЕСІННЯ на образно-концептуальному рівні. В аспекті часу також спостерігається цікава градація сезонів. Отже, А. Мокель гармонізує дві додаткові концептосфери – МИНУЛЕ і МАЙБУТНЄ в часовому аспекті.

Висновки і пропозиції. З огляду на семантику архетипів першостихій та образів, які вони продукують, можна вивести узагальнену концептуальну схему СТИХІЯ = НОСІЙ САКРАЛЬНО ЕНЕРГІЇ у зв'язку з орієнтаційним вектором ВЕРХ і взаємодію із сакральною сферою. Першоелементи являють собою «будівельний матеріал» світу, із взаємодії яких реалізується перехід від ХАОСУ-СМЕРТІ до КОСМОСУ-ЖИТТЯ. Така активна взаємодія першоелементів і їх участь у формуванні та творенні простору втілює когнітивну модель текстів автора від СТИХІЯ = ТРАНСФОРМАЦІЯ до СТИХІЯ = КОНФІГУРАТОР ПРОСТОРУ. Будь-яка трансформація простору нерозривно пов'язана з концептом ЧАСУ, тож ідея ЦИКЛІЧНОСТІ часу є надважливою категорією в текстах А. Мокеля, а природа як безпосередній елемент космосу найкраще втілює міфопоетичні схеми: є яскравим утіленням концепції циклічного міфологічного часу й архетипу повернення і творення. Перспективним вважаємо подальше дослідження семантики художніх текстів бельгійського поета А. Мокеля, творчість якого мало досліджена у вітчизняній науці.

Список літератури:

1. Башляр Г. Вода и грезы / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 1998. 268 с.
2. Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 1999. 324 с.
3. Башляр Г. Земля и грезы о воле / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 2000. 383 с.
4. Башляр Г. Земля и грезы о покое / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 2001. 320 с.
5. Башляр Г. Психоанализ огня / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 1993. 176 с.

6. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : монографія. Херсон : Айлант, 2002. 368 с.
7. Голосовкер Я. Э. Логика мифа. Москва : Наука, 1987. 218 с.
8. Зварич І. М. Міфологічна парадигма художнього мислення : дис. ... докт. філол. наук : 10.01.06. Чернівці, 2002. 368 с.
9. Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1999. Т. 1. 912 с.
10. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
12. Курганська А. Р., Чистяк Д. О. Художня концептуалізація архетипу води у ліриці А. Мокеля. *Південний архів. Серія «Філологічні науки»*. 2017. Вип. 67. С. 110–112.
13. Курганська А. Р., Чистяк Д. О. Міфологема творення світу в збірці «Сяйва» Альбера Мокеля. *Science and education a new dimension*. 2019. № 195. Р. 39–41.
14. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем / пер. с англ. А. Н. Баранова і А. В. Морозова. Москва : УРСС, 2004. 256 с.
15. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва : Наука, 1976. 408 с.
16. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезиї Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. 364 с.
17. Ніконова В.Г. Художній концепт: поетико-когнітивний підхід. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2006. Т. 9. № 2. С. 51–59.
18. Топоров В. Н. К происхождению некоторых поэтических символов (Палеолитическая эпоха). *Ранние формы искусства*. Москва : Искусство, 1972. С. 77–103.
19. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2010. Т. 1. 448 с.
20. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2010. Т. 2. 496 с.
21. Топоров В. Н. О космологических источниках раннеисторических описаний. *Труды по знаковым системам*. Тарту : Тартуский гос. ун-т, 1973. Вып. 17. С. 106–150.
22. Топоров В. Н. О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «Мирового Дерева». *Труды по знаковым системам*. Тарту : Тартуский гос. ун-т, 1971. Вып. 2. С. 9–62.
23. Топоров В. Н. О числовых моделях в архаических текстах. *Структура текста*. Москва : Наука, 1980. С. 3–58.
24. Топоров В. Н. Пространство и текст. *Текст, семантика и структура* Москва : Наука, 1983. С. 227–285.
25. Чистяк Д. О., Курганська А. Р. Концептосистема першостихії «ВІТЕР» у збірці «Сяйва» Альбера Мокеля. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 72 (3). С. 54–56.
26. Чистяк Д. О., Курганська А. Р. Лінгвоесетична концептосистема поезики Альбера Мокеля. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 8. С. 105–108.
27. Чистяк Д. О., Курганська А. Р. Міфопоетичний хронотоп у збірці «Сяйва» А. Мокеля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»* Одеса, 2018. Вип. 36. Том 2. С. 111–113.
28. Чистяк Д. О., Курганська А. Р. Художня концептосфера першостихії «ВОГОНЬ» у збірці «Сяйва» Альбера Мокеля. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 19. С. 163–169.
29. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі : монографія. Київ : Радуга, 2016. 272 с.
30. Элиаде М. Аспекты мифа / пер. с фр. В. П. Большакова. Москва : Академический Проект, 2010. 251 с.
31. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / пер. с фр. Москва : Научно-издательский центр «Ладомир», 2000. 414 с.
32. Mockel A. Clartés. Paris: Mercure de France, 1901. 135 p.
33. Mockel A. La Flamme stérile. Bruxelles: La Renaissance du Livre, 1923. 130 p.
34. Mockel A. La Flamme immortelle (La Tragédie sentimentale). Bruxelles: La Renaissance du Livre, 1924. 223 p.

Kurhanska A. R. COSMOLOGICAL ELEMENTS IN MYTHOLOGICAL SPACE IN A. MOCKEL LYRICS

The article analyses the poetic configuration of mythospace of the francophone collections of Belgian poet and theorist of symbolism A. Mockel by analyzing such cognitive elements and constituents of the text as concepts,

verbal poetic images and archetypes. A characteristic feature of A. Mockel's lyrics is his specific sense of space projected on his poetic texts. The author's collections "Clartés" (1901), "La Flamme sterile" (1923) and "La Flamme immortelle, la tragédie sentimentale" (1924) reflect the author's understanding of the chronotope in terms of time and space. The images of elements of nature configure this mythopoetic chronotope. Particular attention is paid to the semantics of the archetypes of natural elements (WATER, FIRE, EARTH and AIR), which have always been the main means of classification and description of the world and formed the basis for the development of primitive logical categories and conceptual constants. In A. Mockel's texts these archetypes actualize the conceptsphere NATURE which embodies the figurative aspect of collections and correlates with the concept of mythological cyclic time (M. Eliade). The megaconcepts of LIFE and DEATH structure this figurative world by subjecting images of collections to positive or negative connotations. As a result of the analysis of the semantics of images based on the archetypes and schemes formed as a result of their interaction, the functioning of such cognitive schemes in A. Mockel's texts was discovered: ELEMENT = CARRIER OF SACRED ENERGY, ELEMENT = TRANSFORMATION and ELEMENTS = CONFIGURATOR OF SPACE. We postulate the idea of the archetype as a universal structure that is embedded in the depths of human collective consciousness which finds its expression in verbal creativity and immanently functions in the language code, actualizing the mythopoetic counterpart in each text.

Key words: concept, image, archetype, myth, mythology, chronotope, cosmological elements, Belgian symbolism.